

Ismertetések és bírálatok.

Müller Miksa könyve a nyelvtudományról.*)

Müller M., *Die Wissenschaft der Sprache*. Neue Bearbeitung der in den Jahren 1861 und 1863 am kön. Institut zu London gehaltenen Vorlesungen. Deutsche Ausgabe, besorgt durch Dr. R. Fick und Dr. W. Wischmann. 2 kötet. Lipcse 1892—93. Nagy 8-r. XXXIX+564; VII+722 l. Ára 11 és 14 márka.

Müller Miksa *Fölolvasásai a nyelvtudományról* először 1861-ben jelentek meg. Ez volt az első kísérlet, mely az általános nyelvészetnek főbb mozzanatait az indogermán nyelvészet fontosabb kérdéseivel kapcsolatban a nagy közönségnek is bemutatta. Volt is fényes sikere. A fölolvadások 14 kiadást értek és számos nyelvre lefordították; a német fordítás Bottgertől 1863-ban hagyta el a sajtót s azóta öt kiadást ért. [A magyar kiadás, Simonyi Zs. fordításában, 1873. s 1876-ban jelent meg.]

Az eredetiből immár a 15. kiadás van előttünk, mely *The Science of Language* rövidebb czímen *újabb átdolgozásnak* mutatkozik be, mert mindazt, mi a fölolvadás formájára emlékeztet, mellőzte benne a szerző.

A fölolvadásokéhoz fogható siker ritkán jutott egy-egy könyvnek, mely egyaránt fordult a szélesebbkörű művelt közönséghez s a szakavatott kartársakhoz. Müller, az előadás művészetének mestere, a laikusokban élénk érdeklődést tudott kelteni egy oly tudomány iránt, mely — talán az egy szófejtés kivételével — fölötte száraznak és unal-

*) Müller Miksa, a híres német-angol tudós, mostanában ünnepelte jubiléumát és üdvözölték mitőlünk is az egyetem bölcsészeti kara s a Philologiai Társaság. Helyesen tették, s helyesen tette az Akadémia is, mikor 1873-ban lefordíttatta Müller Miksa fölolvadásait s ezzel élvezetes és vonzó nyelvtudományi munkát adott a magyar közönség kezébe. Minthogy azonban ma ez a munka jóformán teljesen elavult, nálunk pedig sokan még mindig szentírásként olvassák: nem lesz fölösleges Misteli figyelmeztetése után (NyK. XXIII.) ezt a bírálatot is olvasnunk, melynek fényes nevű szerzője szívesen adta beleegyezését, hogy ismertetését a *Lit. Centralblatt* után itt is közöljük.

masnak szokott látszani. Könyvével a nagy közönség körében oly hírnévre tett szert, mintha századunk legnagyobb nyelvészei közé tartoznék. De a tudomány fölismerte, hogy M. műve vajmi kevéssel vitte előbbre tárgyát, s hogy épen a legnagyobb és legfontosabb kérdésekről való nézetei zavarosak s részben teljesen tarthatlanok. Valóban Müllernek nem szokása komolyan megvizsgálni s következetesen átgondolni egy-egy tárgyat, inkább csak játszian, fennyedén bánik tárgyával; jobban ért ahhoz, hogy a dolognak tetszetős s a figyelmetlennek szemefényét vesztő színezetet adjon, semhogy a dolog igazi lényegét tisztán eléje tárja. A komoly tudomány Müllert csakhamar elhagyta s könyvét mellőzte, habár egyik kiadás a másikat érte és majdnem kánonszerű tekintélynek örvendett az ethnologusok és anthropologusok előtt.

Immár 30 évnél több folyt le e mű első megjelenése óta és feszült kíváncsisággal várhattuk, vajjon ezen újabb átdolgozás egy alapra helyezkedik-e már ama nézetekkel, melyek a jelenkor határozott véleményainak tekintendők, s melyeket Steinthal, Whitney, Paul és a nyelvphilosophia többi képviselőinek, valamint a nyelvészet egyes ágaiiban kiváló szaktudósok szorgalmának és éles elméjének köszönünk. Némely részleteket meg is változtatott M., egyet-mást kihagyott, sokat meg hozzátoldott. Műve mind e mellett lényeges pontjait tekintve, a régi maradt; ismétlődnek benne már rég megczáfolt, visszás alapnézetei és a nyelvtörténet részleteiben mutatkozó számos tévedése. Nem akarjuk feszegetni, vajjon ezen körülmény annak tulajdonítandó-e, hogy nem kíséerte többé figyelemmel az utóbbi évek irodalmát, vagy hogy ennek tartalmát, ha tanulmányozta is, nem tudta magáévá tenni.*) Mindenesetre kötelessége a kritikának — már a sz. neve is megköveteli, valamint az *«újabb átdolgozás»*, a címnek eme könnyen félrevezető megtoldása is — hogy nyomatékkal utaljon e munka fagyatkozásaira, mert műve korántsem tárja elének a nyelvtudomány jelen állapotának képét, legfeljebb torzképét, s hogy ki megbízhatóbb tájékoztatást keres, jobban megtalálhatja más munkákban, pl. Whitneyében. Ez kötelessége a kritikának, ha még annyi hálával tartozunk is a szerzőnek, azért hogy a nagyobb közön-

*) Az előszó IV. lapján ekként nyilatkozik: «Nem kíséreltem meg könyvemnek eredeti jellegét egészen megváltoztatni. Szívesebben írtam volna a nyelvtudományról új könyvet, semhogy a régit átalakítsam, de élemedett korom és bokros teendőim meghiusíták szándékomat.» Ezek után azt hihetnők, ő maga is belátta, hogy művének egyik-másik többé-kevésbé lényeges pontja tarthatatlannak bizonyult. De ennek ellentmond az a tény, hogy ép a leglényegesebb pontokban, a melyekről ma minden ítélni tudó másként vélekedik, a szerző még most is ragaszkodik régi nézetéhez.

ségben jobban fel tudta ébresztetni a tudományunk iránt való érdeklődést, mint bárki más.

Két példa is eléggé meggyőzheti az olvasót, hogy a szerző nem helyezkedik a nyelvtudomány jelenlegi álláspontjára. Mindjárt az első fejezet címén megakad az ember szeme: *A nyelvtudomány mint természettudomány*. A nyelvtudománynak a természettudományok közé való sorozását azon esetben még megengedhetnők, ha nem vonnának a természeti és történeti tudományok közt szétválasztó határt. De a sz. elismeri ezen határt. «Két főcsoportja van — úgymond — az emberi tudománynak, melyet a tárgyál szolgáló anyagnál fogva természet- és történettudománynak nevezhetni. A természettudományok, mint mondták, Isten műveivel, a történetiek pedig az emberével foglalkoznak.» — Hogy a nyelvet az emberi szellem alkotja és fejleszti, ezen meghatározás ellenére sem tagadja a szerző. De így folytatja: «Különbséget kell tennünk történeti változás és természeti tényészet között. A művészetnek, tudománynak, philosophiának és vallásnak megvan a maguk története; a nyelvnek, mint minden más természeti terméknek (!) szorosan véve (!), csak tényészete lehet.» Az igaz, hogy lehet bizonyos különbségeket találni egyrészt a nyelv fejlődése, másrészt a vallás, erkölcs, jog, irodalom fejlődése között. Például, hogy a nyelvnél az öntudatos alkotás inkább háttérbe szorul az öntudatlannal szemben, vagy hogy ott az egyén inkább függ az egész törzsrakonságtól, mint emitt. De mindez nem lényegbeli különbség. A ki azt mondja, hogy a nyelv «tenyészik», azt is mondhatja, hogy a vallás stb. tenyészik, s a ki viszont ezeknek a «történetét» elismeri, a *nyelv* történetét sem vitathatja. Föltéve, hogy a természet- és történettudományt nem tartjuk ellentétesnek egymással, hanem bizonyos átmenetet látunk közöttük — a mi helyesebb is —, a nyelvnek a szellem működésétől való elválasztása, mint ezt M. követeli, mégsem igazolható.

A II. k. 178. és köv. lapjain *«határozatlan hangokat»* említ a szerző, melyek szerinte némely nyelvben találhatók, így a Sandwich-szigetek nyelvében a *k* és *t* állítólag hasonló hangzású és az idegen fül alig tudja megkülönböztetni, vajjon torok- vagy foghangot hallott-e. Erre támaszkodva a szerző amaz ellenmondást, hogy a görögök p. a *ῥεῦός* és *ῥεῦαρες* szókban foghangot, míg az indék a megfelelő *gharma-* és *catvar-*szókban hátsóbb hangokat ejtettek, akként simítja el, hogy e hangok articulatiója eleinte határozatlan volt, de utóbb a «különböző gyarmatok» külön-külön kiejtést fejlesztettek belőlük. A sz.-nek még most sincs sejtelve arról, hogy ama *t*-articulatiót a görögben a közvetlen következő hang palatalizáló hatása okozta, tehát korántsem hasonlítható össze ama határozatlan articulatiókkal. Az is furcsa, hogy némely egyé-

neknek vagy néposztályoknak a *t* hangtól való idegenkedéséből magyarázza a francia *moikié, mékier, amikié, abricokié* stb. szókban a *t > k* változást, holott, mint mindenki első tekintetre látja, a rákövetkező mássalhangzó *i* az oka (vö. Meyer-Lübke, Grammatik der roman. Sprachen I. 429).

Az ilyen dolgok épenséggel nem ritkák e könyvben. A legdélibáobabb nyelvészkedést látjuk p. a Grimm törvényéről szóló hosszú fejezetben is (II. 218—267).

A részletek további taglalását e helyütt mellőzhetjük, annál is inkább, mivel előttünk fekszik Whitneynek, az amerikai nyelvésznek, remek kritikája M. fölolvasásairól (*Max Müller and de science of language. A critism.* New-York, 1892. 8-r. III + 79 l.). E kritika helylyel-helylyel igen szigorú, de sehol sem igazságtalan. Ezen egy mondatban foglalható össze (74. l.): *This Work is unsound in every part, most of all in its fundamental doctrines.* (Ezen munka minden részében alaptalan, kivált alapvető tételeiben).

BRUGMANN KÁROLY.

Világnyelv.

Schuchardt Hugo: «*Weltsprache und Weltsprachen.*» An Gustav Meyer Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1894.

Schuchardt ez 54 lapnyi kis füzetben nem először szól hozzá a világnyelv kérdéséhez. De míg e tárgyról írt első dolgozatát (Auf Anlass des Volapüks. Berlin, Robert Oppenheim, 1888.) egészen a maga jószántából adta ki, ugyancsak karácsonyi ajándéknak, mint a másodikikat: addig ez utóbbi már egyenes kihívásra készült válaszul. Mint a tudományos polémia maradandó termékei közül annyi másért, úgy ezért is hálával tartozunk azoknak, a kik rá alkalmat szolgáltatnak. Első sorban Meyer Gusztávnak, a jeles indogermanistának, a kit, bár a nyelvtudomány vitás kérdéseinek némelyikére nézve más táborban áll, mint Schuchardt, mégis a legbensőbb személyes barátság majdnem rokoni szálai fűznek nemes ellenfeléhez. Nem is akadunk egyhamar szebb és jellemzőbb példájára annak, hogy az elvi ellentétek és az eltérő tudományos meggyőződések bátor és leplezetlen kifejtése mily jól megférhet nem csak az udvariasság síma külsőségével, hanem a személyes vonzódás bensőbb kötelekeinek épségével is.

A ki pedig azt kérdené, vajjon érdemes-e két ily nagynevű tudós-nak oly sovány konczon, minőnek a *volapük* első tekintetre látszhatik, egymással immár másodízben perbe szállani, annak csak azt ajánljuk, hogy olvassa el figyelemmel előbb a Schuchardt hat évvel ezelőtt írt füzetét, aztán Meyernek «*Essays und Studien*» cz. könyve II. kötetében rá adott válaszát («*Weltsprache und Weltsprachen*»), utoljára pedig

Schuchardtnak erre feleletül következett nyílt levelét. Az élvezetre, a mit fáradság helyett e vonzón írt fejtegetések elolvasása okoz, ráadásul még tömérdek tanulságot is nyerünk e mérközésből, bármelyik félnek itéljük is a győzelem pálmáját.

Schuchardtöt első kis füzeté *) megírására az a nagy ellenségeskedés indította, a melyet Schleyer-féle jámbor világnyelv-kísérlet számbavehető nyelvtudósok körében is keltett. Hasonló jelenségekkel szemben tanusítani szokott módszeréhez híven, a melyet oly szépen ír le újabb röpirata 4. és 5. lapján, — itt is csak lassacskán öltött a megfigyelése körébe került tárgy határozottabb alakot és szint; s midőn azt majd derús, majd borús világitásban szemlélve, egy időre tőle elfordulva, majd rá megint visszatérve, újabb és újabb nézőpontokból vetette vizsgálat alá, a róla való hosszas elmélkedés eredménye végül az lett, hogy a szegény leszolt volapük s még inkább a benne nyilvánuló törekvés talán nem is olyan képtelen hóbort, mint a milyennek a czéhbeli nyelvtudósok nagy többsége bélyegezte.

Schuchardt egymást kiegészítő két tanulmányának a legkimagaslóbb jelességét, módszertani nagy tanulságai mellett, én nem annyira ennek a különvéleményének a rendkívül szellemes megvédelmzésében, hanem azoknak a nyelvbölcséleti alaptévedéseknek, majdnem azt mondanám a babonáknak a leleplezésében látom, a melyek a világnyelv problémájának az övétől annyira eltérő megítélésében a legtöbb nyelvtudós mérlegét meghamisították.

E babonák sorában az első és a legtöbb balítélet szülője az a «nyelvészeti darwinizmus», a melynek behatóbb czáfolatával Schuchardtnak egy másik, a volapükrokl irottaknál nem kevésbbé tanulságos füzeté, «Über die Lautgesetze» czímen (Berlin, R. Oppenheim, 1885.) foglalkozik. Ebben bővebben kifejti, mennyi félreértést és fogalomzavart okozott és okoz még mindig a nyelvtudományban, a nyelvnek az a Grimm Jakab és Schleicher nevéhez fűződő mythoplastikus feltüntetése, a mely annak — egy a szó szoros értelmében vett metafora révén — önálló organikus életet tulajdonít, s azt az ilyenel bírók minden jelzékeivel és tulajdonságával ruházza fel, sőt az ilyenekből vonható összes következtetések útvesztőjébe is vajmi könnyen betéved.

Csakis a nyelvet ilyen sajátléltű és sajátcéltű organizmusnak tartó felfogás lehet az elvi alapja annak a nagy visszatetszésnek, sőt felháborodásnak, a mit a világnyelvnek, már csak mint problémának a felvetése is, a nyelvtudósok legtöbbszörénél keltett.

*) Róla írt ismertetésemet l. a «Budapesti Szemle» 1888. júliusi füzetében.

Schuchardt ezzel szemben nem győzi elégszer ismételni és, úgy látszik, nem is fölösleges újra meg újra hangoztatni, hogy ép az a szükség, a mely a nyelvet szülte és fejlesztette, szinte elodázhatatlannak tetsző logikával vezet rá — a családi, törzsi, faji, nemzeti, hódító és tolmács nyelvek közbenső láncszemein keresztül — a világnyelvre, mint végső következményre. A nyelv czéljából és rendeltetéséből tehát, de még fejlődésének menetéből sem lehet, legalább «a priori», semmi észszerűtlenséget a világnyelvnek, mint elméleti postulatumnak feállítására rá sütni.

Pedig ennyire mennek, mert nem érik be a Schleyer és más vele versengők kísérleteinek relativ mértékhez szabott elítélésével, hanem egyáltalán pálczát törnek minden hasonló irányú törekvés fölött mindazok, a kik ellen Schuchardt a maga külön véleményét olyan éles, és minket legalább teljesen meggyőző dialektikával védi.

Meyer Gusztáv pl., a kinek Schuchardt a világnyelv tárgyában írt füzetei közül a másodikat feleletül szánta, csak harmadikul veti fel azt a kérdést, megfelel-e a volapük azon kivánalmaknak, melyeket egy világnyelvnek ki kellene elégítenie? Elsőnek azt azt a kérdést tárgyalja, egyáltalán óhajtandó-e egy világnyelv? Másodiknak pedig azt, lehetséges-e mesterségesen egy világnyelvet alkotni?

Schuchardt a tőlünk itt első helyre állított *harmadik* kérdést, a mely a Schleyer-féle kísérletet illeti s a melynek a dolog elvi oldalához tulajdonképen semmi köze sincsen, úgy első, mint második röpiratában egészen mellőzi. A másik két kérdést nézve pedig előbb tisztázni kívánja magának a «világnyelv»-nek fogalmát, nehogy annak hol tágabb, hol szűkebb kerete miatt a vitának amúgy is elég kúszált szálai még jobban egybegabalyodjanak! Ő a volapükisták *menade bal, püki bal* (egy emberiségnek egy nyelvet) jelszavától eltérve, elég világosan megjelöli a maga álláspontját, a melyről világnyelven csupán a nemzeti nyelvek birtokállományát teljesen épségben hagyó, nemzetközi *tolmács-nyelvet* ért.

Ennek figyelembevételé lett volna az első kötelességük azoknak, a kik részben oly állításokat is imputáltak *Auf Anlass des Volapüks* című füzetkéjének, a minőket koczkaztatnia eszébe sem jutott Sch.-nak, s a milyenek ellen újabb röpiratában is határozottan tiltakozik. Szerinte azonban a Meyer kérdéseinek másodikika előtt a dialektikai sor épsége kedvéért arra is meg kellett volna felelni, vajjon *van-e* az élő, vagy holt nemzeti nyelvek valamelyikének alapos kilátása arra, hogy a fönt körülírt szűkebb értelemben vett világnyelvvé váljon? Csak ennek a kérdésnek az eldöntése után kellett volna a mesterséges világnyelv lehetőségének feszegetésére áttérni. Mint a legtöbben, a kik e közbeiktatott mellékkérdést is felvetették, úgy Schuchardt is tagadó választ ad rá.

Szerinte ugyanis az élő nyelvek bármelyikét, még a legelterjedettebbeket (pl. első helyen az angolt) is, úgyszólván legyőzhetetlen akadályként gátolja abban, hogy nemzetközivé legyen, először a többi nemzeti nyelvnek egy hasonlóval szemben egészen jogosult féltékenysége; másodsor pedig az, hogy egyikük, még az aránylag legegyszerűbb szerkezetű (az angol) sem oly egyszerű és könnyű, a minőnek egy nemzetközi tolmácsnyelvnek lennie kellene. Elodázhatatlanul következik tehát már e két okból is a mesterséges világnyelvnek legalább is a számbavehetősége, mihelyt a Meyer G. kérdéseinek az elsejére, arra t. i., *kívánatos-e* egy nemzetközi tolmács-nyelv, igennel feleltünk. A minék a híját pedig olyan nagy sajnálattal érezzük, már az emberiségnek ugyanazon művelődési fokon álló szűkebb körében is, annak a szükséges és óhajtott voltát illetőleg alig lehet nézeteltérés. Hogy e szükség érzete ama napról napra táguló művelődési körrel egyenes arányban növekszik, az szintén kétségtelen, és így abban mindenki igazat fog velünk adni Sch.-nak, hogy máris szép számú nemzetközi intézményeinknek valóban a legmértőbb és legragyogóbb koronája lenne egy világnyelv, mint az egyetemes emberiség egyelőre még ideális fogalmának a nyelvi correlatuma.

A vita már most csak azon további kérdés körül foroghat, és Sch. is annak a fejtegetésébe szövi legtanulságosabb megjegyzéseit és nem kevésbé tanulságos kitéréseit, — vajjon csakugyan oly mereven tiltakoznak-e magának a nyelvnek, mint ilyennek a természete, czélja és eszközei egy nemzetközi tolmács-nyelv mesterséges megalkotása és érvényre jutása ellen? Avagy nem következik-e épen a nyelv mivoltából és rendeltetéséből, sőt élesebb megfigyelésnek feltetszőleg már a fejlődése menetéből is, továbbá nem fér-e meg egészen jól az eszközeivel is az egyetemes világnyelvnek legalább az elméleti lehetősége?

S itt megint az egész polémia sarkpontjához kerülünk vissza, t. i. ahhoz a kétféle felfogáshoz, a melyet a nyelvvel tudományosan foglalkozók maguknak róla még ma is alkotnak, illetőleg az iskolából, a melyben nevelkedtek, örökségül magukkal hoztak. Az egyik alapján véve még mindig az, hogy a nyelv organizmus, és nem «homunculus»-féle mesterséges gyártmány, a minőnek épen a világnyelvet szeretik e párton a szánakozó lenezés hangján bélyegezni. A másik pedig, a melyet Sch. oly meggyőző erővel véd, az, hogy az ú. n. *természetes* nyelveket is csak annyiban illeti meg e jelző a velük szembe állított *mesterséges* nyelvtől megkülönböztetőképen, a mennyiben vele a tudatosság egy kisebb fokát emeljük ki annak nagyobb mértékéhez, vagy teljességéhez képest, Vagyis más szóval: a nyelv már magában és keletkezéséhez, meg czéljához mérténis *mesterséges* alkotás, csakhogy természeti feltételekre épülő s ilyenek közt fejlődő, a melyek növekvése útján annál több természetessé-

get oltanak belé, mentül hosszabb ez út s mentül mélyebbre kerülnek tudatunkban az okok és célok, a melyek miatt és végett vele élünk. Mihelyt azonban szokott használatától eltérőre kényszerítik a rendesektől gyökeresen különböző körülmények, mihelyt pl. arra kerül a sor, hogy két, más-más nyelven beszélő egyén egy közös harmadik tolmácsoló eszköz híján értekezzék egymással: azonnal a felszínre kerülnek és a szükség nyomása alatt tudatosakká is válnak azok a vonásai a nyelvnek, a melyek azt legalább is oly mesterséges alkotásnak minősítik, a minők a társadalmi élet egyéb vívmányai.

Egyről ugyanis nagyon könnyen hajlandók azok megfeledkezni, a kik a nyelvet mindig a nemzeti, vagy faji közösség jellemfejlesztő feltételeinek szűkebb körében szokták megfigyelni. És ez az, hogy a legtöbb nyelv részben egészen másnemű feltételeknek köszöni az eredetét, mint a milyenek kialakult jelleme fennmaradását biztosítják. S ha a keletkezésüket illetőleg is megfigyelésünk időbeli körébe eső nyelveket, minők bizonyos értelemben már a *román* s még inkább a *kreol* nyelvek, ha ezeket — mondom — oly feltételek közt látjuk épen nem szerves fejlődés, hanem nagyon is mesterséges keveredés után létrejönni: akkor nem joggal támadhat-e az a kérdés, nem ugyanilyen, vagy legalább is hasonló folyamat eredménye-e minden nyelv és a nyelv egyáltalában?

Itt csak egy igen éles észlelő tehetségre valló megfigyelését akarom Sch.-nak kiemelni, a mely kiválóan alkalmas arra, hogy a nyelvnek nem csak egyénről-egyénre, hanem népről-népre is *tudatosan* megterkelt átviteléhez netán még férköző kétségeket teljesen eloszlassa. Kreol tanulmányai során Sch. arra a meggyőződésre jutott, s a ki őt ezekben hozzám hasonlóan csak valamennyire is követte, okvetetlenül egyet fog vele abban érteni, hogy a keverék-nyelvek számos felöltő közös sajátsága nem csupán azon körülményekből magyarázandó, a melyeket eddig már mások is eléggé kiemeltek. Ilyen első sorban az átvett *A* nyelvnek a *B* anyanyelv megrögzött formáihoz való szabódása, ezt úgy étvén, hogy a *B* nyelvet beszélők maguk illesztik az eltanult *A* nyelvet a sajátjuk öröklött fonetikája és alaktana keretébe. Ezzel szemben Sch. igen szépen kimutatja, hogy e munkának jóformán a felét már az *A* nyelvet közlők elvégezték, mikor szántszándékkal előre úgy tördelték a maguk beszédét, hogy az eleve is könnyebben illeszkedjék a *B* nyelv alkatába. Vagyis hogy körülbelül úgy jártak el, mint a hogy a gyermek első beszélő kísérleteinek elébe siető dajka és anya is tesz, mikor a kised gyűgögesét utánozva, az övéhez szabják a maguk nyelvét.

Ha másért nem, ezért, a nyelv élettanának homályosabb tájékaira olyan meglepő világosságot vető tanulságért is érdemes volt Sch.-nak a volapük kérdéséhez ismételten hozzászólnia. De vonzón írt kis füzetében

e mellett még számosával vannak az általános nyelvtudományi kérdéseket érintő szebbnél szebb fejtegetések. Nem kevésbé érdekes részlete pl. tanulmányának az előbbinél az, a melyben (23. s köv. ll.) a Gabelentztől eltérő saját felfogása leglényegeseb pontjait emeli ki.

Sch. először is Gabelentz ellenében (*Die Sprachwissenschaft*, 372. l.) nem ismeri el a nyelv és a néplélek azon kétségtelen igazságnál tovább menő és többet jelenteni akaró azonosítását, hogy a ki és a mennyiben szavakban gondolkodik, ezt a saját nyelve szavaiban teszi. Még azokkal a tetemes korlátozásokkal sem éri be, a melyeknek Gabelentz szerint is (388. l.) a nyelv és az azt beszélő nép szellemi alkatának kölcsönhatása alá van vetve. Sch. a maga nézetét ezzel szemben így tolmácsolja: «Minden változás, a mely valamely nyelvet ér, természetesen az azt beszélők bizonyos szellemi állapotából ered; ennek azonban nem kell okvetetlenül az illetők egész szellemi irányára nézve lényegesek jellemzőnek lennie. S megfordítva, valamely nép a legnagyobb szellemi forradalmat élheti át a nélkül, hogy nyelvének általa valamely lényeges és jellemző vonása megváltoznék. A mai magyarok pl., legalább a nagy többségük, azon őseiktől, a kik országukat birtokukba vették, nem csak műveltségük, hanem anthropologiai alkatuk tekintetében is sokkal inkább különböznek, mint a köröttük élő népektől, és nyelvük alapján mégis ugyanaz maradt. A magyar nyelvnek a vogullal és a votjakkal való rokonságával, alig hiszem, hogy e rokonság arányos néplélektani megfelelője állana szemben. Ép azért bármilyen fontosnak tekintse is valaki a magánhangzó-illeszkedést, az agglutinatiót és az urál-altaji nyelvek egyéb ismertetőjeleit, azért még nem kell (Gabelentzot követve) azt hinnie, hogy e népek inkább meg fognak valaha a tudományok terén az indogermánokkal mérkőzhetni, mint hogy a művészetekben velük egyenrangúakká lehessenek (G. 385. l.). És így az ezer meg ezer nyelvet megannyi más-más népjellem képviselőjének nézve, nem kell-e minduntalan csodálkoznunk, mily gyakran járnak az egyik oldalon a legnagyobb eltérések a másikon alig észrevehető különbségekkel karöltve és viszont? Ha pedig Gabelentz (372. l.) a nyelvben a népjellemnek nem csupán eredményét, hanem egyúttal alkotó tényezőjét is látja, ezzel szemben arra kell őt emlékeztetnem, hogy a nyelv ugyan meghatározza, de nagyobb, talán legnagyobb részben nem közvetlenül határozza meg a nemzetiséget, jobban mondva inkább csak elhatárolja, mint afféle elszigetelője a mindennemű hagyománynak. A mennyiben azonban a néplélek állandó nevelőjéül tünteti fel Gabelentz a nyelvet (372. l.), kérdés, vajjon-e nevelésnek az üdvös voltát minden körülmények közt habozás nélkül el kell-e ismernünk? És itt a Gabelentz felfogása elleni második ellenvetésemre kell térnem. Én ugyanis nem ismerhetem el,

hogy a nyelvből, mint a tömegek öntudatlan alkotásából (G. 451. l.) a fonák, a hasznavehetetlen, mint valami egészséges testből önként kiválik, míg a hasznavehető megmarad benne és értékesül (G. 452. l.). Avagy az emberi munkásság e körében más törvények uralkodnának és nem azok, a melyek szerint egyebütt az öntudatlan ösztönökből rosszat és jót vegyest látunk keletkezni, sőt azt tapasztaljuk, hogy ép az előbbi él a legkonokabb szívóssággal? . . . A mi G. azon állítását illeti, hogy minden nemzeti nyelv aránylag tökéletes eszköz, ahhoz nem járulhatok hozzá; holott már azt szívesen elismerem, hogy a jelen tűzi ki minden történelmi haladás dialektikai folyamata értelmében a célt, de a múlttól örököljük a reája vezető eszközöket (G. 408.) . . . »

Itt Sch. a G. előbbi tétele ellenébe a mai német nyelv tökéletlenségeit állítja s így sóhajt fel: «Vajjon jó szellemek voltak-e azok, a kik nyelvünk őskori fényes palotáját e mai romhalmazzá silányították, s vajjon ma, mikor az egykori dúsgazdagság minden nyomorúságos foszlányához, minő pl. a dativusnak *e*-je, olyan görcsösen ragaszkodunk, nem egészen a beláthatatlan jövő távolába vész-e ez omladék teljes összedőlése és ezzel annak a reménye, hogy lakhatóbb, korszerű épületet állítsunk a helyébe? . . . »

Ezzel Sch.-nak a nyelvről való nézetei azon pontjához értünk, a mely a legélesebb ellentétben van azok felfogásával, a kik a merev *orthologia* álláspontjára helyezkedve, a nyelvnek önmagához való amúgy is illusórius történelmi következetességét annyira minden más fölé helyezik, hogy a teleologiai tekinteteket egészen elhanyagolják, vagy legalább is kellőnél csekélyebb figyelemben részesítik.

Ennek a teleologiai szempontnak az erősebb kiemelése a Sch. újabb értekezésének a további tartalma, a melynek fonalán igen jó alkalma kerül annak a bővebb kifejtésére, a mit az ő *tudományos idealizmusának* nevez. «A nyelv történetének tarka mozaikképpé való egybe-rakosgatása, agymond (30. s k. l.), a mihez inkább csak fürkésző hajlam kell, mint mélyebbre látás, korántsem meríti ki iránta való egész érdeklődésünket. Mi arra törekszünk, hogy azt az önkénytelen munkát, a mely kezdet óta és mindenütt a gondolat kifejezést teremti és újjá-alkotja, legegyszerűbb összetevőire bontsuk fel s aztán azt kérdjük, vajjon e művelet nem vehető-e önkényes elbánás alá is? Hiszen a természet erőinek sem érzük be a pusztá megfigyelése- és kifürkészésével, hanem szabályozni és irányítani is igyekszünk őket. A belénk oltott erőkre nézve pedig ezt az eljárást már egészen magától értődőnek tekintjük, s általános érvényű irányokat szabunk gondolkodásunk, erkölcsi cselekvésünk elébe. Miért kellene tehát éppen csakis a hangok útján való gondolatközlésnek egészen magára hagyatva, csupán a végtelen hosszú

természetes kiválásra bízva fejlődnie?» Ezt az idealizmusát állítja Sch. azzal a mysticizmussal és mythologiai felfogással szembe, a melyet a nyelv életének még oly elfogulatlan és élesen megkülönböztetni tudó buvárai sem tudnak egészen a tárgyalás menetéből kiküszöbölni, mint Gabelentz és Meyer G.

Egy még ennél is súlyosabb és már bizonyos elfogultságra vezethető tévedés is szóba kerül Sch. füzetében, és ez minket magyarokat különösebben is érdekel. Értem a *sovinizmus* méltatlan vádját, a melyel a legerősebb faji öntudatú nagy népek tudósai sem átallják a kisebb és létüket ép ezért több joggal féltő, több okon védő nemzeteket illetni, Igy még Meyer G. is azokhoz csatlakozik, a kik a kisebb nemzetek azon eljárását, hogy általánosabb érdekű tudományos munkálataikat is majdnem kizárólag csakis a saját nyelvükön közlik, a sovinizmus sajnálatos következményének tartják. Milyen szépen jegyzi meg ennek ellenében Sch., hogy a mit az ilyen, a nemzetközi tudomány elől néha csakugyan hét pecséttel lezárt közlemények hozzáférhetetlenségéből az általánosabb érdek veszteségnek érez, az busásan megtérül a tudományok nemzeti nyelven való művelésének nagyobb intenzitása által, valamint azzal, hogy csakis ez úton válnak az illető nép tágabb körére nézve igazán gyümölcsözőkké és fejlesztő tényezővé. Ezen hatásuknak pedig előbb-utóbb az egész emberiségre is áthárulnak a végső, a legbecsesb eredményei.

Nem kevésbé szépen fejt ki e kérdéshez fűzött további elmélkedései során a jeles szerző a maga *politikai idealizmusát* is, a mely az általános béke utópiáját sem röstelli, végső magasztos czélul az emberiség művelődési munkája elé kitűzni. Sch. merészröptű képzelme és a tudományos munkánál is mindig a művészi ihlet nemes hevében edzett, de azért nem kevésbé éles ítéllete épenséggel nem jó egymással ellentmondásba, mikor ily szinte végtelennek látszó távlatot nyit az emberiség haladása számára. Szellemének ez az iránya és szabása teszi őt egyúttal oly elfogulatlaná mindannak elbírálásában, a minek méltánylatára nagyobb nemzetek nem egy tudósa ép azért nem bír elég tiszta látókörrrel, mert kellónél több van benne még abból az avitikus felfogásból, a melynek a tárgyilagos ítéletet gátló hatását csak ott ismeri fel, a hol ez a saját particularizmusával ellentétes érdeket szolgál.

KATONA LAJOS.

A finn nyelvtani irodalom áttekintése.

Eliot C. N. E. finn nyelvtana alkalmából.

Első finn nyelvtanírónak egy olmtüzi finn jezsuita növendéket említenek: *Sundergelt Olaus* nevűt, ki állítólag hozzáfogott egy finn

nyelvtan írásához. Ez a XVI. század vége felé történt, ha ugyan elkészült a könyve; sorsáról nincs semmi biztos tudomásunk. Hasonlóképp nyoma veszett egy másik finn nyelvtannak, melynek szerzőjéül Leibnitz kézírataiban *Henricus Crugerus Aboensis* van említve; ez alkalmasint a XVII. században készült.¹⁾

A finn nyelvnek első grammatikája, mely nyomtatásban is ránk maradt, *Aeschillus Petraeus*, aoboi professoré (később püspök): *Linguae finnicae brevis institutio*, mely Aboban jelent meg 1649-ben. Mint első kísérlet e téren, hiányai és hibái mellett is érdemes munka. Legnagyobb hibája, hogy a latin nyelvtant vette mintául, s ez a finnre természetesen nem illett rá; így péld. hat esetet vesz fel a finn nyelvben épen úgy, mint a latinban stb. Mégis ez a nyelvtan határozta meg hosszú időre a finn nyelvről való grammatikai felfogást. Negyven évig ez volt az egyetlen finn nyelvtan, és az a *Hodegus finnicus*, melyet *Mathias Martinus* viborgi gymnasiumi tanár tett közzé, 1689-ben, voltaképen csak Petraeusénak új kiadása volt, némileg javítva s új példákkal bővítve. De előzőihez képest nagy haladást mutat *Vhael Barthold Grammatica finnicá*-ja, mely a szerzőnek halála után jelent meg 1733-ban. «A kik eddig finn nyelvtanokat írtak s mintegy először törték meg a jeget, azok közül egy sem hatolt olyan mélyen a nyelvnek belső mivoltába és természetébe, boldogult férjem műve tehát egészen új munkának tekintendő», így szól teljes joggal, a ki e könyvet kiadta, Vhaelnak özvegye.

Más finn nyelvtan nem jelent meg a 18. században, noha különben nagyot haladt a finn nyelv vizsgálata, kivált *Juslenius Dániel* püspök²⁾ és *Porthan Henrik Gábor* munkái által.

De már a 19. század elején 8 év lefolyása alatt három finn nyelvtan jelent meg, tehát annyi, mint azelőtt másfél évszázad folytán. *Strahlmann János* valkjärvi lelkésze, *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen* (1816), igen csekély értékű és hibás munka volt, mégis figyelemre méltó azért, mert hatvan esztendeig ez volt az egyetlen, a melyből külföldi finnül tanulhatott (ebből szerezte Hunfalvy Pál is első ismeretét a finn nyelvről). — *Strahlmann* könyvének függeléke: *Comparatio etymologiae linguae Fennicae cum Hungarica* — egészen a múlt század módjára hasonlítgatott; megírására *Strahlmann* egy született magyar, *Orlay dr.* biztatta és ő is segítette munkájában. Ezen három nyelvtan közül a második, *Judén* vagy *Juteini Jakab* «Finn nyelv-

¹⁾ L. *Setälä*: *Lisiä suom-ugr. kielentutkimuksen historiaan*, Suomi III. 5. k. 238—9.

²⁾ *Juslenius* újra ki akarta adni *Vhael* nyelvtanát jegyzetekkel ellátva, de a nyomtatás abbamaradt az első ív után, melynek egyetlen példánya megvan a helsingforsi egyetem könyvtárában.

tani kísérlete» (Försök till utredande af finska språkets grammatik, 1818), szintén jelentéktelen kísérlet volt. Ellenben nagyon érdemes munka volt *Becker Reinhold Finsk grammatik*-ja. Ebben, korához képest, a nyelv jelentőségének igen világos felfogása mutatkozik; érdekes azonkívül, hogy ügyet vet a keleti finn nyelvsajátságokra is és hogy benne van a finn nyelvnek első mondattana. Vele egy időben *Renvall Gusztáv*, az ismert szótáríró, is írt egy finn nyelvtant, de kiadását, midőn megjelent Beckeré, másorra halasztotta. Csak 1840-ben jelent meg *Renvall* munkája: *Finsk Språklära enligt den rena vestfinska dialekten* (Finn nyelvtan a tiszta nyugati finn nyelvjárás szerint); könyvének az volt a célja, hogy védelmezze az irodalmi nyelv nyugati finn alak- és hangrendszerének történeti jogát a keletivel szemben, melyet némelyek irodalmi nyelvvé akartak emelni.

1840 óta a nyelvtanok mindig sűrűbben jelentek meg. Mellözve azokat, melyek tudományos tekintetben semmi újat sem tartalmaznak,*) csak kettőt említünk: *Eurén Gusztáv Erik* gymnasiumi tanárét (1846) és *Collan Fábrián* gymn. igazgatóét (1847), kik a gyakorlati nyelvtanba bevitték *Castrén* és *Lönnrot* kutatásainak eredményeit. *Eurén* nyelvtanából többféle kiadás és lenyomat jelent meg svédül és finnül és sokáig majdnem kizárólag ezt használták az iskolákban.

Eurén könyve rövid mondattant is tartalmaz, de e téren akkor még meglehetősen el voltak maradva. Felhasználva minden előzőjének (s a finn mondattan tevékeny buvárlójának *Avellán G. A.*-nak) munkáit és maga is tovább fejlesztve az eredményeket, *Koskinen György*, a későbbi egyetemi tanár és senator, 1860-ban tette közzé a finn nyelv mondattanát. Ezt a munkát az iskolák használatára nagyon nehéznek tartotta és egyébként is ellenezte *Corander A. G.* viborgi fő elemi iskolai konrektor és azért 1861-ben új mondattant adott ki, melyből 1865-ben már új, bővített kiadás jelent meg. Ez sok jó megjegyzést foglal magában, de általán véve nem múlja felül elődeit. Nagyobb haladást látunk, mind a tárgyalás világosságát, mind pedig az új megfigyeléseket tekintve, *Jahnszon A. W.* mondattanában (1871), melyben fel vannak használva *Rothstén F. W.*, a finn nyelv alapos ismerőjének megjegyzései is.

Itt van helye megemlítenünk a magyar nyelvű finn grammatikákat. Először írt finn nyelvtant magyarul *Fábrián István* 1859-ben; a finn nyelvbúvárlat álláspontját illetőleg semmi különös haladást nem mutat finn elődjeihez képest. Egészen másképp vagyunk *Budenz József Finn nyelvtanával*, melynek első kiadása 1873-ban jelent meg, második,

*) Ezek közül finn nyelven első volt *Corander-é: Suomalainen kie-lioppi koulujen tarpeeksi* 1845. Más nyelvtanok finnül tanuló svédnyelvűeknek voltak szánva.

mondattannal bővített kiadása 1880-ban. Ez a munka kétségkívül felülhaladja minden elődjét mind tudományos felfogására, mind pedig tárgyalása módját tekintve, s hatással is volt azokra a nyelvtanokra, melyek azóta Finnországban láttak napvilágot.

Az első finnországi nyelvtan, melyben már Budenzé is fel van használva, az alülirotttnak mondattana volt: *Suomen kielen lauseoppi* (1880¹, 1891²). Budenz hatása nyilvánvaló *Genetz* iskolai nyelvtanában: *Suomen kielen äänne-ja muoto-oppi* (1881¹, 1890²). Ez azonban Budenz nyelvtanánál teljesebb és még sok új megfigyelés eredményét foglalja magában, úgy hogy most is ez a létező legjobb finn alaktani kézikönyv. A *Genetz* nyelvtanának első kiadása után megjelent nyelvtani kézikönyvek közül különösen kettőt említettünk: *Hämäläinen K.* finn alaktanát (*Suomen kielen muoto-oppi*, 1883), mely, tárgyalása módját tekintve, *Genetz*énél részletesebb, de tudományos tekintetben nagyon is elavult állásponton áll; azután *Sjöros J.* munkája: *Finsk ordböjningslära* (Finn ragozástan, 1889), melynek tárgyalása egyben másban felülmúlja elődeit.

Végül említsük azokat a finn nyelvtanokat, melyek Európa nagy kultur-népei nyelvén jelentek meg, hogy a külföldiek is megismerkedhessenek a finn nyelvvel. Magában az 1876-ik évben két vagyis három ilyen nyelvtan jelent meg, tudtomra elsők Strahlmanné után.*)

Párizsban jelent meg az egyik: *Grammaire finnoise par Ch. E. de Ujfalvy et Raphaël Hertzberg*, ez azonban pontatlansága miatt nem volt megbízható útmutató a finn nyelv tanulásában. (Csak egy példát említek: a 68-ik lapon a finn *ulos* így van francziára fordítva: *qui, de quel espèce*. E tévedésnek az volt az oka, hogy Budenz könyvében *ki, kifelé* helyett Ujfalvy ezt olvasta: *ki, kiféle*.)

Ezzel szemben *Kockström* rövid nyelvtana, mely 1876-ban svédül, de egyszersmind németül és francziául is megjelent, rövidege mellett is igen alkalmas és megbízható kézikönyv. (Az átdolgozások címe: *Kurze Grammatik der finnischen Sprache*, von *W. R. Kockström*, bearbeitet von *K. Suomalainen*; *Résumé de la grammaire finnoise* traduit par *G. F. Armfelt*; mindakettőt Helsingforsban nyomtatták.)

Mintegy három évvel ezelőtti jelent meg Hartleben kiadásában Bécsben a «Bibliothek der Sprachenkunde» v. «Kunst der Polyglottie» című gyűjtemény 30-ik részéül *Wellewill M.* könyvecskéje: *Praktische Grammatik der finnischen Sprache für den Selbstunterricht*. Ez a könyv, melynek főforrása *Kockström* svéd iskolai könyve, 60 leczkében adja elő a finn nyelvrendszer főrészeit: szabályokat, ragozó mintákat, szokat és gyakorlatokat s függetlenül még egy kiegészítő szótárt, útközben és

*) Meg kell még említenem *Dupont J. Grammaire finnoise*-át, de nyomtatása helye és ideje ismeretlen előttem.

társalgásra használhatót. Ámbár hibáktól nem ment, gyakorlati céljának mégis jól megfelelehet.

Legkiválóbb és legrészletesebb a nyugateurópai nyelveken megjelent összes finn nyelvtanok közt az, a melyet *Eliot C. N. E.* angol követségi titkár (azelőtt Szt.-Pétervárbán, most Marokkóban) adott ki ily cím alatt: *A finnish grammar* (Oxford Clarendon Press, 1890).

A 47 lapra terjedő bevezetés elmagyarázza a finn nyelvnek és részben rokonainak is jellemző sajátosságait; ebben, mint a szerző mondja, különösen Donnernek és az alulirotnak munkáit követte, továbbá Müller Fr. «Grundriss der Sprachwissenschaft» című munkájának urálaltaji szakaszait. Természetes, hogy Eliot nem használhatott olyan anyagot, melynek segítségével számbavehető új eredményeket ért volna el. Így nem csodálkozhatunk, ha nála némely régi, tarthatatlan magyarázatokat találunk felújítva. Pl. a XIX. l. szerint a finn allativus *-len* ragja *-lhen* v. *lne-*ből lett. A XXXIII. l. szerint **sanotaksen* hangtani úton vált ezzé: *sanota'hēn* : *sanotaan*. A XXXIV. (és 69.) l. *ellen* a régi nyelvtanok módjára hibásan van a tiltó ige *äl* v. *el* «gyökeréből» származtatva, *-le* raggal, holott *ellen* nem egyéb, mint **ellä en*, v. ö. *joll'en* (l. Setälä: *Äännehistoria* 437. s köv. ll.) — Az alaptalan új magyarázatok közül csak egyet-kettőt említék. Eliot a XX. lapon a finn irányragokat ilyen kapcsolatokból származtatja: *s + ksen* és *l + ksen* (*s* innen *sen* és *len*), *s* a XXI. lapon az instructivust a genitivussal egy esetnek veszi.

De általában el kell ismernünk, hogy a szerző munkájának ebben a részében is jól és értelmesen felhasználta a rendelkezésére állott forrásokot és különösen ki kell emelnünk, hogy némely figyelemre-méltó nézeteket is találunk bevezetésében. Ilyenek az ott előadott gondolatok az eredeti finn hangsúlyozásról, továbbá az u. n. mássalhangzó-gyengítésnek a hangsúlyozással való összefüggéséről, hogy t. i. a mássalhangzók gyengülése olyanféle jelenség, mint a Werner-féle törvény a germán nyelvekben.

Magában a nyelvtanban, a szerző saját kijelentése szerint, Genetz és Hämäläinen alaktanát, Jahnsson mondattanát és az enyémet használta, azonfölül a finn irodalmat. A nyelvteni rész nagyon terjedelmes, 229. lap, s oly mértékben felel meg a tudomány kötevényeinek, a mennyire a szerző segédeszközei egyáltalán lehetővé tették. Különös köszönettel említendő, hogy a szabályok és adatok általában helyesek s a finn alakok hibátlanul vannak írva. Ritkán találunk afféle hibákat, minők: *tuotahin* e h. *tuotihin* (XXXII), *sanotihim* e h. *sanottihin* (XXXIII), *pojat olevat* e h. *ovat* (121), *jouloon* e h. *jouluun* (146), *tähdeni* e h. *tähteni* (205) stb. Hibás és pontatlan szabályai közül is említék egyet-kettőt. Nem áll, a mit a 3. lapon mond, hogy a finn *ä*

hang olyan, mint az angol *a hat, trap*-féle szókban. Az infinitivus tárgyáról szóló szabályok 128. és 185. nagyon is fogypatékosak. A 136. lapon azt a szabályt olvassuk, hogy a nagyságot és mértéket jelentő melléknevek partitivussal járnak, de az első példákban épen nincs meg a melléknévtől függő partitivus: *kirkon torni on kaksi sataa jalkaa korkea, joki on kaksikymmentä jalkaa syvä* (part. így volna: *kahta sataa jalkaa, kahtakymmentä jalkaa*). Ezek néhány más hasonló apró kocsintással együtt nem csökkentik a munkának értékét, mert, mint mondtam általában gondosan és pontosan készült. — Befejezésül néhány mutatóványt közöl Eliot a finn irodalomból: egy fejezetet a szentírásból, részleteket a Kalevalából és egy népdalt angol fordítással és jegyzetekkel.

Hogy tehát összefoglaljam véleményemet: Eliot finn nyelvtana az általánosan ismert nyelveken írottak közt a legjobb és legtartalmasabb, az egyetlen, melyben mondattan is van, s egyáltalán jó s megbízható segédeszköz a finn nyelv tanulására.

A történeti finn nyelvtan létesítése a jövő reményei közé tartozik.

SETÄLÄ EMIL.

A francia nyelvjárások.

Bulletin de la Société des Parlers de France. Paraissant tous les deux mois. Paris, H. Welter, éditeur.

Néhány évvel ezelőtt (1889) alakult a francia nyelvjárás-társaság Gaston Paris elnöklete alatt; azonban az első években sokféle akadályllyal kellett a társulatnak küzdenie, úgy hogy sikeresebb működését csakis 1893-ban kezdhette meg. Ez év július hava óta két havonként megjelenő folyóiratot is ad ki, melynek feladata állandóan ébren tartani a francia nyelvjárások kutatására vonatkozó munkásságot. A társulat élén a legkitünőbb romanisták állanak, kik közül elég, ha csak a következő nevekre utalok: Gaston Paris, P. Meyer, J. Gilliéron, P. Rousset, Jean Passy, Paul Passy, L. Havet stb. A társulat működése kiterjed Franciaország egész területére; a vezetés Párizsban van, azonban kerületi bizottságok alakulnak a vidéknek minden egyes fontosabb helyén. A folyóirat folyton irányt ad a kerületi bizottságok s az egyes tagok működésének; e célból egyes kérdéseket tűz ki, melyekre a különböző vidékeken lakó tagok feleletét kéri, vagy pedig egyes nyelvjárásai sajtóságot megfigyelésére szólítja fel a tagokat. Így például mindjárt az első számban több érdekes kérdéssel találkozunk. A szókincsre vonatkozó kérdések: 1. Állítassanak össze az égret, a csillagokra s a levegőre vonatkozó népies kifejezések. 2. Sorolják el az eke egyes alkotó részeinek neveit. A további kérdések

egyes szavak alakjára, jelentésére, egyes hangok képzésére, történeti fejlődésére, végül egyes mondattani szerkezetek használatára vonatkoznak.

Az ily kérdésekre adott feleletek lehetségessé teszik, hogy pontosan megállapíttassék egyes nyelvjárási sajátságok elterjedése az illető nyelv egész területén. S a nyelvjárások tanulmányának ez is egyik igen fontos feladata. Nem csak arra kell törekednünk, hogy minden egyes vidék nyelvét alaposan megismerjük, hanem végig kell kísérnünk egy-egy fontosabb sajátságot az egész nyelvterületen, hogy így fejlődését, keletkezését és jelentőségét annál világosabban láthassuk. A Magyar Nyelvjárások III. részében megpróbáltam nyelvjárásainknak néhány fontosabb sajátságát ily módon végig kísérni az egész magyar nyelvterületen, s a Magyar Nyelvőrben (XXII: 289. l.) a *megyek* ige alakjait állítottam össze. Az ilyen vizsgálódás azonban csak akkor lehet teljes, ha részt vesznek a munkában az ország legkülönbözőbb vidékein lakó gyűjtők. Ezért várható nagy eredmény e francia társaság működésétől, mivel kiváló nyelvészek határozott célra törekedve vezetik a gyűjtők munkásságát, s nem csak azt használják fel, a mit egy-egy lelkes ember magára hagyva, szakszerű vezetés nélkül nyujthat.

A társulat egy igen fontos cél megvalósítását tűzte még maga elé: megalkotni Franciaország nyelvi atlaszát. Vagyis oly térképeket akarnak elkészíteni az 1900-ban tartandó párizsi kiállítás számára, melyek híven feltüntessék a francia nyelvjárások minden egyes sajátságának elterjedését. A társulat e cél elérésére egyesíteni akarja összes tagjainak működését.

A folyóirat egyes kisebb nyelvjárástanulmányokon kívül népnyelv. közleményeket is tartalmaz, s a társulat működéséről ad számoti. A nagyobb nyelvjárástanulmányok mint a társulat külön kiadványai jelennek meg. Az első szám bevezető cikke Gaston Paris előadása a francia nyelvjárásokról, melyet a francia tudós társaságok gyűlésén (Congrès de Sociétés savantes) tartott. Benne oly szépen fejtegeti a nyelvjárások kutatásának célját és módját, hogy érdemes ez előadást bő kivonatban ismertetni.

Franciaországnak hosszú idő óta egységes hivatalos és irodalmi nyelve van — így kezdi előadását G. Paris —. Ez a nyelv, melyet ma majdnem minden művelt ember használ Franciaország egész területén, és melyet a kevésbé műveltek is beszélnek saját nyelvjárásuk mellett, tulajdonképen Párizsnak és *Ile de France*-nak nyelvjárása, mely csak lassanként terjedt el az ország többi részeiben. Az ország fővárosának közelében lassanként eltűntek azok a különbségek, melyek a népnyelvet az irodalmi nyelvtől elválasztották, de minél messzebb távozzunk a fővárostól, annál határozottabb különbséget találunk a népnyelve és az

irodalmi nyelv között. Azon néhány nyelvsziget kivételével, a hol a flamand, a breton s a baszk nyelvet beszélnek, Franciaország egész területén a francia nyelv dívik. Ha azonban nem vesszük tekintetbe az irodalmi nyelvet, s csupán a nép nyelvét vizsgáljuk a Földközi tengertől a La Manche csatornáig, a Vogéz hegyektől az Oczeanig: a legnagyobb tarkaságot látjuk magunk előtt; de e tarkaság közepette is megkülönböztethetünk bizonyos összetartozó területeket. A mint az olajfa virágása megszűnik egy bizonyos vonalon, a kukoriczáé vagy a szőlőé egy másikon, épúgy tapasztaljuk, hogy egyes hangok, szavak vagy nyelvtani alakok használata is általános az egyik területen, de nem terjed át egy másik területre. Ha azonban tekintettel vagyunk az egész francia nyelvterületre, a legfelszinesebb vizsgálat is azt bizonyítja, hogy a hangtani, alaktani és szókincsbeli különbségek mellett is van e nyelvjárásoknak egy közös alapjuk, és hogy Franciaország egyik szélétől a másikig a nyelvjárások észre nem vehető változásokkal mennek át egyik a másikba. Az a paraszt, a ki csak a saját községének nyelvjárását ismeri, könnyen megérti a szomszéd község beszédét, valamivel több nehézséget okoz egy távolabbi község nyelve, s így ugyanazon irányban tovább haladva elér egy olyan helyre, melynek nyelvjárását csak alig érti meg.

Fel lehetne állítanunk egy középpont körül az emberek hosszú láncolatát, kik közül mindenki megértené a maga jobb és balszomszédját s egy ilyen csillaggal befödhetnők Franciaország egész területét, sőt a sugarakat is összeköthetjük egymással. Ez a tapasztalat rendkívül fontos, s ennek alapján állította fel Paul Meyer azt a törvényt, mely hívatta van a nyelvjárások kutatásának eddigi módszerét megváltoztatni. E törvény szerint egy oly egységes eredetű nyelvterületen, mint a francia, nincsenek nyelvjárások, hanem csak változó nyelvi sajátságok, melyek különbözőkép csoportosulnak; oly formán, hogy pl. az egyik község nyelvében vannak oly sajátságok, melyek közösek az őt körülvevő négy más község nyelvével, de vannak benne viszont oly sajátságok is, melyeket e szomszédos községek közül egy sem ismer. Minden nyelvjárási sajátságnak megvan a maga területe, mely csak a legritkább esetben vág egybe egy más sajátság területével; nem esik egybe a politikai kerületekkel sem, legföljebb egyes természetes határok (folyó, hegy stb.) lehet egyúttal egy-egy nyelvjárási sajátságnak határa. Majdnem hiábavaló munka volt tehát Franciaország nyelvét egyes nyelvjárásokra osztani fel.

Ez ítélet alól még az a felosztás sem vonható ki, mely szerint már a középkor óta különválasztják a francia és a provenczál nyelvet (*langue d'oui* és *langue d'oc*). Ezeket az elnevezéseket csakis az irodalmi nyelvre lehet alkalmazni, a mennyiben a középkorban az északon lakó

írók más irodalmi nyelvet használtak, mint a déliek. Azonban a mai élő nyelvet nem lehet így ketté választani, s hiába próbálta meg két derék kutató *) az Oczeántól az Alpeseig megvonni e két nyelv határát; s habár a legkevesebbre szorították e két nyelv jellemző vonásait, még sem akadályozhatták meg, hogy a megállapított határ ne ingadozzék folyton. Ezt a képzelt falat ledöntötte a mai tudomány, mely arra tanít bennünket, hogy nincs két Franciaország, s hogy nincs oly igazi határ, mely a két területet egymástól elválasztaná, s hogy az egész francia nyelvterületen úgy terül el a nép nyelve, mint egy tarka szőnyeg, melynek színei lassanként elmosódva mennek át egymásba.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez a felfogás csak ott igaz teljesen, a hol a nyelv önkénytelenül s minden külső belolyás hatása nélkül fejlődött. Egy nép története folyamán erőszakos változások is történhetnek egy-egy vidék nyelvével; másrészt a lakosság vándorlása is megváltoztathatja az egységes fejlődést. Gyakran találunk egyes községekre, melyeknek nyelve jelentékenyen különbözik a szomszédos vidékekétől, míg annál inkább hasonlít egy távolabb eső vidékéhez. Az ilyen kivételek csak megerősítik az említett szabályt.

Így jutunk a francia nyelv egységének s az egyes vidékek népnyelvében jelentkező sajátságok különbözőségének felismeréséhez. Ha vizsgálódásunkat a francia nyelv körén túl terjesztjük, azt találjuk, hogy a francia s a többi úgynevezett román nyelvek szókincsében és nyelvtani szerkezetében sok a közös jellemvonás. Az a nyelv, melyek a francziák, spanyolok, olaszok, oláhok ma beszélnek, nem más mint a román vagyis a latin nyelv. Ma nem is szükséges már hangoztatni, hogy a román nyelvek a latinból «erednek»; hogy ezek «leány-nyelvek», melyeknek «anyja» a latin. Valósággal nincsenek is anya- és leány-nyelvek. A nyelv folyton változik, részben physiologiai, részben psychologiai hatások alatt; azonban egy és ugyanazon nyelvnek egymás után következő állapotai épúgy nem választhatók el egymástól egész határozottan, mint ugyanazon nyelvnek ugyanazon időben egymás mellett beszélt alakjai. Az egyes indogermán nyelvek ma egész határozottan különböznek egymástól; azonban e különbség csak azért oly szembetűnő, mivel e népek nagyon is hosszú idő óta élnek külön egymástól s mivel e nyelvek fejlődését csak nagyon töredékesen ismerjük. Ép így vagyunk az egyes román nyelvekkel is. A klasszikus latin nyelv nagyon különbözik nemcsak a mai francia nyelvtől, hanem a legrégebbi irott emlékek

*) A következő munkára czéloz: *Ch. de Tourtoulon et O. Bringuier, Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl.* Paris, 1876.

nyelvétől is. Csakhogy a mióta Róma nyelve elterjedt a birodalomban, e nyelv folytonosan változott. Az irodalmi nyelv és a tökéletlen helyesírás századokon át elrejtí ezt a változást; azonban e takaró alatt folyton halad a folyam, s a tavasz visszatértével előtűnik természetes haladása. A klasszikus latin nyelv volt hosszú időn át az egyedüli frott nyelv, s csak a IX. században foglaltatott először írásba, és pedig Franciaországban a beszélt latin nyelv. Lassanként az élő latin nyelvek némelyikéből irodalmi nyelv lett, míg mások még ma sem jutottak ahhoz a szerencséhez, hogy írásba foglalták volna.

Ma már senkisémet kételkedik azon, hogy a francziák nyelve a latin, és senkisémet származtatja a gall nyelvből. A gall nyelv teljesen kiveszett Galliában s a francia nyelv csak egyes szokat vett át örökségül e nyelvből; még legtöbb gall eredetű szó a helynevek között található.

A latin nyelv, midőn Galliában a kelta helyébe lépett, lassanként változni kezdett, és ha politikai és irodalmi hatások nem akadályozták volna e fejlődést, nem volna ma két község, mely ugyanazt a nyelvet beszélné. Csakhogy szerencsére mindenütt alakultak egyes góczpontok, melyek befolyással voltak a szomszédos vidékek nyelvére, s elsímitották azokat a kisebb különbségeket, melyek a megértést megnehezíthették. A leghatalmasabb ilyen góczpont Párizs, a nemzeti élet fő székhelye; ez a város a középkor óta állandó hatással van az egész országra, s az irodalmi nyelv számára folytonosan tért hódít, a többi vidékek nyelvét egyszerű nyelvjárássá téve. Mielőtt azonban az irodalmi nyelv teljesen elnyomná a nyelvjáráásokat, össze kell gyűjteni minden sajátosságait, hogy értékesíthetők legyenek a tudomány számára. Párizs közelében ma már alig szólhatunk nyelvjárásról, de bármely irányban távozunk tőle, megtaláljuk a nép nyelvét úgy, a mint 15 évszázad óta fejlődik, s ha végig haladunk az egész nyelvterületen északról délre, vagy keletről nyugatra, nem találunk hirtelen ellentéteket, erős félbeszakításokat, hanem lassanként észre nem vehető változásokkal mehetünk át a Provence dallamos nyelvéről a normand szigetek vagy Belgium nyelvére. Az a fontos feladat vár már most a kutatókra, — s e feladat teljesítésére az összes kutatók munkáját egyesíteni kell — hogy megalkossák Franciaország fonetikus atlaszát, nem önkényes osztályozás alapján, hanem tekintettel a rendkívüli virágzás egész gazdagságára és szabadságára.

E cél megvalósítására birni kellene egyrészt minden egyes községnek, másrészt minden egyes hangnak, alaknak és szónak monographiáját, melyet a szerző a legpontosabb természettudományi módszerrel kutat és ír le. Az ily monographiák megírásához nem kell mélyre ható szaktudomány, hanem annál inkább szükséges a helyes módszer ismerete. A kik ily kutatások iránt érdeklődnek s e munkában részt akarnak venni,

kellő útbaigazítást nyerhetnek azon előadásokon, melyeket Gilliéron tart a francia nyelvjárásokról az *École des Hautes Études*-ön. E mellett Rousselot és Gilliéron folyóirata *Revue des patois gallo-romans**) s Cledat-é *Revue des patois* (Lyon) irányt adnak a kutatóknak. Maga G. Paris is ad néhány útmutatást a nyelvjárások tanulmányozóinak.

A nyelvjárások tanulmányozása annál sikeresebb, minél kisebb körre szorítjuk megfigyelésünket; a kutatás helye legyen csak egy község, legfőleg a községeknek egy kisebb csoportja, hanem aztán arra törekedjünk, hogy e területen minden egyes tényt a legpontosabban megismerjünk. Tekintettel kell lenni a hangokra, a nyelvtani alakokra, a szókra és a mondatokra: a nyelv szerkezetének minden részét gondosan meg kell figyelni. A hangokat pontosan kell feljegyezni, s az egyes alakoknak minden változatát össze kell gyűjteni, s a szavak jegyzéke is lehetőleg teljes legyen.

Az egyes vidékek nyelvének leírásával azonban még nem elégedhetünk meg. Minden egyes nyelvjárás érintkezik más nyelvjárásokkal; keresni kell tehát mi a közös köztük s miben különböznek egymástól. Ha tovább folytatjuk ezt az összehasonlítást, arra az eredményre jutunk, hogy az egyes nyelvjárások csoportosítása mind másképp és másképp alakul, mihelyt más és más hangtani vagy alaktani kritériumot használunk. Leghelyesebben járunk el akkor, ha alapul veszünk egy bizonyos területet, s azután kiválasztva egyes nyelvjárásai sajátosságokat, pontosan megjelöljük elterjedésük határait egyes kisebb térképeken. Egymás mellé téve az így készült térképeknek nagy számát, egyes hangtani és alaktani területek fognak alakulni, a melyek részben egybevágnak, részben eltérnek egymástól; az ilyen területek megalkotása szolgáltathat csak pontos adatokat az illető egész terület nyelvi térképéhez.

Tekintettel kell lenni a kutatónak arra a hatásra is, melyet a városok nyelve, vagyis az irodalmi nyelv a nép nyelvére gyakorol. A francia nyelvjárások kutatásának fontos célja még az is, hogy megismertessék azt a lassú fejlődést, melyen a latin nyelvnek hangjai, alakjai, szavai és mondat szerkezetei átmentek, míg belőle a mai francia nyelv lett. Ez okból kutatni kell a francia népnyelvnek régibb alakjait is, a mint az egyes okiratokban ránk maradtak. Azonban a latin népnyelvnek történeti átalakulását csakis az összes román nyelvek összehasonlító vizsgálata derítheti fel; ép ezért az olyan kutatónak, a ki e kérdésekkel nem foglalkozott egész behatóan, őrizkedni kell a szövegtől kísérletektől. Másrészt a latin nyelv ismerete nem is elégséges a francia szavak eredetének megállapításához; a francia szókincsben sok a germán eredetű

*) E folyóirat helyébe lépett most a czimben említett *Bulletin*.

szó. E mellett tekintettel kell lenni a kelta nyelvre is, melynek helyébe lépett a latin. Tudjuk hogy a mai francia nyelv latin és nem kelta, és hogy csak igen kevés kelta szó maradt meg a francia nyelvben. Ezzel szemben nem joggal állíthatjuk-e, hogy a francia nyelv nem más, mint a keltáktól beszélt latin, s nem joggal lehet-e keresni a mai francia nyelvjárásokban azon hatások nyomát, melyeket a gall nyelv kiejtése és szerkezete a latin népnyelvre gyakorolt. E tétel igazságát néhány eddig megfigyelt tény is igazolja; ilyen kelta hatásnak tekintik pl. azt, hogy a latin *u*-ból a francziában *ü* lett. Hogy azonban az ily vélemény némi bizonyosságra jusson, nemcsak az összes új-latin nyelveket kell ismerni, hanem a kelta nyelvek összes régi és mai nyelvjárásait is.

Az egyes községek és vidékek nyelvjárásának megismertetése után kell következnie a nyelvjáráskutatás azon másik, fontos részének, mely az egyes nyelvjárási sajátosságokat teszi vizsgálatá tárgyává, végig kísérve az egyes sajátosságokat elterjedésük egész területén és fejlődésük egész történetén.

Gaston Parisnak az eddiekben ismertetett felfogását a francia nyelvjárások fejlődéséről s tanulmányozásuk módszeréről többen megátámadták. Különösen azt az elvét kifogásolták, hogy a francia nyelvet nem lehet nyelvjárásokra osztani, hanem csak a nyelvi sajátosságok elterjedésnek határait lehet megállapítani. *Ch. de Tourtoulon*, ki hosszú ideig foglalkozott a francia és a provenczál nyelv határának pontos megállapításával, éles bírálat tárgyává tette G. Paris előadását *) s e bírálat eredményét a következő pontokba foglalta:

1. A francia nyelvjárások gyakran átmennek egymásba; azonban nem tekinthetjük bebizonyítottnak, hogy ez átmenet észre nem vehető fokokban történik, és hogy nincsenek olyan jellemvonások, melyek az egyes nyelvjárásokat egymástól határozottan megkülönböztetnék.

2. Egy oly nagy, közös eredetű nyelvterületen, minő a francia, mely oly sok különböző hatásnak volt és van ma is kitéve, egyes vidékek nyelvét tipikus nyelvjárásnak kell tekintenünk; ezek köré sorakoznak a hozzá többé-kevésbé hasonló szomszédos nyelvjárások. Azonban egy és ugyanazon nyelvjárás tájszólásai közt is megkülönböztethetünk alsóbb és ismét alsóbb fokú nyelvjárásokat (*sous-dialectes et sous-variétés de sous-dialectes*); a legnagyobb különbség Franciaország északi és középső-részének nyelvjárásai, vagyis a *langue d'oïl* és *langue d'oc* között van.

3. Mi (francziák) latin nyelven beszélünk; azonban oly latin nyelven, mely különbözőképp fejlődött a különböző helyeken, úgy annyira,

*) *Ch. de Tourtoulon*, Des dialectes, de leur classification et de leur délimitation géographique. Paris, Maisonneuve.

hogy e mai latin nyelv nemcsak nagyon eltért a régi latin népnyelvtől, hanem több, egészen különböző nyelvre oszlott. Ezek a nyelvek, melyeket román nyelveknek nevezünk, a latinból fejlődtek észre nem vehető változások által; ezen eredet kényelmes és világos jelölésére mondjuk, hogy e nyelvek *leányai* a latin nyelvnek.

4. Ha a latin nyelv természetes fejlődésére nem lettek volna befolyással különböző politikai, irodalmi s egyéb hatások, az eredmény is más lett volna, mint a mit ma tapasztalunk. Minthogy azonban e szabad fejlődést sehol sem kísérhetjük figyelemmel, s a nyelv fejlődését változtató physiologiai és psychologiai hatásokat sem ismerjük teljesen, nem tudhatjuk, mi történt volna, ha a román népek kivonhatták volna nyelvünket e külső hatások alól.

5. Úgy látszik, hogy a nyelvjárási sajátságok határai nem esnek egybe a régibb vagy újabb politikai határokkal; azt azonban, minden egyes esetben, kellő óvatosságot tartva szem előtt, szabad hinnünk, hogy a politikai hatások, melyek befolyással voltak a latin nyelv fejlődésére, azt az eredményt hozhatták néha létre, hogy a nyelvi határok közelebb jutottak a politikai határokhoz.

Tourtoulon ellenvetései, mint láthatjuk, inkább csak korlátozó természetűek s az élő nyelvek elfogulatlan vizsgálata Gaston Parisnak ad igazat. A magyar nyelvjárásokat tanulmányozva, én is arra az eredményre jutottam, hogy az egyes nyelvjárási sajátságok lassanként mennek át egymásba és sehol sem lehet megállapítani oly pontos határokat, mint a milyenek a politikaiak vagy a földrajziak. S ha mégis a nyelvjárások osztályozására törekszünk, ez inkább a kényelem és könnyebb áttekin-tés szempontjából történik, s az ilyen osztályozásban mindig van valami önkényes. A magyar nyelvjárásokat tanulmányozva is folytonosan szemünk előtt kell tartanunk, hogy a vizsgálódás annál eredményesebb, minél kisebb térre szorítkozunk, s hogy ezen belül az egyes nyelvi sajátságoknak gondos megfigyelésére s elterjedésüknek pontos megállapítására kell figyelmünket első sorban fordítanunk.

BALASSA JÓZSEF.

Phonetikai folyóirat.

Phonetische Studien. Zeitschrift für wissenschaftliche und praktische Phonetik mit besonderer Rücksicht auf die Reform des Sprachunterrichts. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von Wilhelm Viëtor. Bd. I—VI. Marburg in Hessen. N. G. Elwert. 1888—1893.

A phonetika tudománya ma már oly tág körű, hogy elég bő anyagot nyújt egy külön folyóirat számára; a mennyiben nemcsak a hangok képzése módjával foglalkozik, hanem tárgyalja az egyes élő nyelvek kiej-

tését is, s e mellett tekintettel van az élő nyelvek tanításának módszerére. Viator folyóirata is e hármast tűzte maga elé.

A megjelent hat évfolyamban a fonetikanak mint tudománynak történetével és mai helyzetével két dolgozat foglalkozik. W. Swoboda (*Zur geschichte der phonetik* IV. k.) az osztrák fonetikusok működését ismerteti; első közöttük a magyar eredetű Kempelen Farkas, kit mi is szeretünk magunkénak vallani*). 1791.-ben jelent meg *Mechanismus der menschlichen sprache nebst der beschreibung seiner sprechenden maschine* cz. munkája, melylyel a tudományos, physiologiai hangtan megalapítója lett. (E mű részletes méltatását l. Nyvtud. Közl. VIII. k.) A második cikkben Swoboda Brücke és Czermak működését ismerteti a fonetika terén, kik különösen a gégetükör alkalmazása által vitték a hangok képzésének felismerését nagy lépéssel előre. — Lundell, a jeles svéd nyelvész, az I. kötet bevezető cikkében a fonetika szerepéről szól az egyetemi tanulmányok körében (*Die phonetik als universitätsfach*), s kifejti mily fontos minden nyelvészre nézve, hogy alaposan ismerje az emberi beszéd physiologiáját, s hogy mindenkinek, a ki modern nyelvekkel foglalkozni akar, előbb a fonetika terén kell otthonosnak lennie. Szükséges is, hogy minden egyetemen tartsanak fonetikai előadásokat, melyek bevezetésül szolgáljanak a nyelvtudományba. Az 1888. évig a következő egyetemeken tartottak fonetikai előadásokat: Berlin, Lipse, Marburg, München, Tübinga, Freiburg, Prága, Kopenhága, Upsala, Lund, Christiania, 1892 óta Paul Passy is tart előadásokat a fonetika köréből a Sorbonneban.

Passy bevezető előadását, melyben a fonetika körét és célját vázolja, e folyóirat V. kötete közli. Az általános fonetika körébe vágó fontosabb dolgozatok még: W. R. Evans, *On the Bell vowel-system* (II. k.), melyben A. M. Bell magánhangzó rendszerét veszi tüzetes bírálat alá; és R. J. Lloyd kitünő dolgozata: *Speech sounds: their nature and causation* (III-VI. k.), melyben az egyes hangok képzését főleg akusztikai alapon vizsgálja.

E folyóirat második fontos célja, hogy az egyes élő nyelvek kiejtését ismertesse meg olvasóival. A német nyelv kiejtésével maga a szerkesztő foglalkozott, a ki kérdő izeket bocsátott ki, a beérkezett feleletek alapján állítja össze a német nyelv kiejtését különböző vidékeken (*Beiträge zur statistik der aussprache des schriftdeutschen*, I-III. k.). Nieder-Lausitz német kiejtésével Franke F., a prágai kiejtéssel Ritschel A. foglalkozott, a magyarországi német kiejtést pedig e sorok írója ismertette (*Aussprache des schriftdeutschen in Ungarn*, II. k.). A francia nyelv kiejtését rendszeresen tárgyalta Passy (*Kurze darstellung des französischen lautsystems*, I. k.), a francia magánhangzók időmértékének kérdésével Storm (II. k.) és Wagner (VI. k.) foglalkoztak. A rétoromán kiejtést Laura Soames ismertette (*Notes on the sounds of the Romanch or Romanese of the Upper Engadine*, III. k.). Az amerikai angol kiejtéséről szól S. Primer (*The Huguenot element in Charleston's pronunciation*, III. k.); a norvég kiejtést ismerteti

*) Vö. Szily Kálmán, Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt (M. T. Akadémia XLVIII. közlésének tárgyai).

Western (*Kurze darstellung des norwegischen lautsystems*, II. k.), a hollandit W. S. Logeman (*Darstellung des niederländischen lautsystems*, III. k.), a spanyolt pedig Araujo (*Recherches sur la phonétique espagnole* III. V. VI. k.). Az amerikai spanyol kiejtéssel R. Lenz foglalkozik (*Chilenische Studien*, V. és VI. k.). A magyar nyelv kiejtését e sorok írója ismertette (*Kurze darstellung des ungarischen lautsystems*, VI. k.), részletesen tárgyalva az egyes hangok képzését, összefüggésük módját és a hangsúlyt; végül néhány népmese és Mikszáth Kálmán egy elbeszélése következik phonetikus átírással.

E folyóirat kezdettől fogva tekintettel volt az idegen nyelvek tanításának módszerére, s minden kötetben találkozunk több értekezéssel, mely a nyelvtanítás új módszerével foglalkozik, s az elért eredményekről ad számot. A kiadó látva, hogy az olvasó közönség nagyobb érdeklődése a nyelvtanítás helyes módszerének megvitatása felé fordul, az idei évfolyammal átalakította folyóiratát úgy, hogy ezentúl a fonetika kisebb térre szorúl, s a főhelyet a nyelvtanítás módszere foglalja el. Az új folyóirat címe: *Die Neueren Sprachen, Zeitschrift für den neu-sprachlichen unterricht. Mit dem beiblatt Phonetische Studien. In Verbindung mit Franz Dörr und Karl Kühn, herausgegeben von Wilhelm Vietor.*

Mind az új, mind a régi folyóirat minden egyes kötetének gazdag könyvismertető rovata is van,

BALASSA JÓZSEF.

Többszörösen kérdő és vonatkozó mondatok.

Der mehrzielige Frage- und Relativsatz. Von Hugo Schuchardt. Sonder-Abdruck aus *Analecta Graeciensia*, Festschrift zum 42. Philologentage in Wien, 1893. Graz. Im Selbstverlage des Verfassers. 1893. — 8-r. 23 l.

Schuchardt Húgó, a jeles romanista, nyelvünk és nyelvészeti irodalmunk alapos ismerője, a bécsi 42-ik filologus-gyűlés alkalmából kiadott *Analecta Graeciensia*-ban a fentebbi cím alatt egy érdekes mondattani jelenséget tett vizsgálata tárgyává, a mely már csak azért is érdekelhet bennünket, mert az ismert nyelvek között nyelvünkben tapasztalható legnagyobb mértékben.

Mi többszörösen kérdő és vonatkozó mondatnak*) nevezhetjük a mondatok ama faját, melyben egyszerre két vagy több, különböző mondatrészről álló dolog iránt kérdezünk, illetőleg két vagy több dologra alkalmazzuk a relativummal való vonatkozást. Ha azt kérdem pl. *ki kinek a pártján áll?* — egyszerre két ismeretlen dolog iránt vetem föl a kérdést: *ki* áll ennek vagy annak a pártján? és

*) Schuchardt félreértés kikerülése végett adja az ily mondatoknak a *mehrzielig* nevet. Mint mondja: «Der Ausdruck *mehrfach* würde Missverständnissen ausgesetzt sein, da zwar die Frage mehrfach, der Satz selbst aber einfach ist.»

kinek a pártján áll ez vagy az? Hasonló jelenség előtt állunk az oly vonatkozó mondatokban is, melyekben a vonatkozás többszörös, pl. *ki mit szeret, arra néz* vagyis *,a ki a mit szeret, (az) arra néz'*.

Azonban az ily többszörösen kérdő mondatokat nem kell azért több kérdés összevonásából magyaráznunk, valaminthogy általában a rövidebb kifejezés nem keletkezik a nyelvben mindig valamely hosszabbnak a megrövidüléséből. Míg az egyre czélzó, egy kérdéses kérdő mondatban egy dolog az ismeretlen, addig a többre czélzó, többszörösen kérdő mondatban egyszerre több dolog forog fönn mint tudakolni való. E kérdésben pl. (hogy a szerző spanyolos jelölését kövessük) «*¿mikor ¿hová utazol?*» a két kérdő szó, *mikor* és *hová*, épügy viszonylanak egymáshoz, mint valamely bővített kijelentő mondatban (pl. *holnap a fővárosba utazom*) az idő- és a helyhatározó. Tehát a két kérdés közül egyik sincs a másiknak alárendelve; egyszerüen két dolog iránt történik egyszerre a kérdezés. Ilyen kettős kérdést alkalmazunk pl. ha nem hallottuk egészen jól valakinek ezt a mondatát: *holnap a fővárosba utazom*. Azt kérjük ilyenkor: *¿mikor ¿hová utazol?* Ugyanígy kérdezőnk akkor is, ha hihetetlennek tartunk valamely imént mondott állítást; ha pl. csodálkozunk, hogy barátunk épen holnap és épen a fővárosba utazik. Használjuk a kettős kérdésű mondatokat vizsgálati kérdésekben is, pl. *¿Ki ¿kivel kötött békét a nagyváradi békében?* stb. Hasonló kettős kérdések előfordulnak a retorikai fölkiáltásokban is; pl. ha valamely szónok így kiáltana fel: *¿Mekkora hatás ¿mily csekély eszközökkel!* Megjegyzésre méltó, hogy ily felkiáltásokban a kérdő szót már kevésbé hangsúlyozzuk; tehát: *Mekkora hatás, mily csekély eszközökkel!*

Ily kettős — esetleg többszörös — kérdésekben természetesen oly kérdések egyesülnek, melyek egymással viszonyban állhatnak, és pedig minél gyakoribb a kapcsolat két dolog közt, annál gyakoribb a kettejükre vonatkozó együttes kérdés is. Legközönségesebb a hely és idő (*mikor?* és *hol?*) együttes kérdezése.

De vannak többszörösen vonatkozó mondatok is, illetőleg — minthogy ez a leggyakoribb eset — kettős vonatkozásuak. Pl. *A ki a kit megsértett, az annak elégtétellel tartozik*. Hogy vonatkozó mondatok is lehetnek többre czélzók, az a vonatkozó névmás eredetéből magyarázható meg, a mely tudvalevőleg részint a kérdő, részint a mutató névmásból vette eredetét. Kérdő eredetű pl. a magyar *ki, mi* (ma inkább *a ki, a mi*), mutató eredetű a német *der die das* relativum.*)

Itt Schuchardt több figyelemre méltó megjegyzést tesz a

*) A magyar *a ki, a mi*-ben voltaképen egyesült a kétféle eredet. a mutató (*a*) és kérdő (*ki, mi*) elem (vö. Mondattani búvárlatok, 54. l.). Szerzőnk ezt az *a*-t még névelőnek tekinti (13. l.).

kérdő, határozatlan és vonatkozó névmások eredetére, illetőleg egymáshoz való eredet szerinti viszonyukra. Igen valószínűtlennek tartja több nyelvésznek ama nézetét, hogy a kérdő névmás a határozatlanból származott volna. Ellenkezőleg a határozatlan névmásnak a kérdő szokott alapul szolgálni. Helyesen mutat rá ama körülményre, hogy a nyelvek történetének tanúsága szerint kérdő névmásokból bizonyos összetételek és szerkesztések által határozatlan névmások keletkezhetnek. Így pl. a németben: *ich weiss nicht wer, wer auch immer, es sei wer es wolle* stb. Hasonló fejlődések a magyarban is gyakoriak, pl. mondtam már *nem tudom hányadszor*, találtam valami *isten tudja miféle* származót' stb. Ilyen az oláh *neşcine* 'valami, valamiféle' stb. (vö. Mondattani búvárlatok, 32, 33). Mind a kérdő, mind a határozatlan névmás bizonyos dolog *nem tudását* fejezi ki. Csakhogy amabban a kívánság is ki van fejezve a nem tudott dolog megtudására, míg emezzel a megtudás iránt teljes közönyösséget mutatunk. Nem kell tehát egyéb mint e kívánság elejtése — a mit már a hangsúlyozás mellőzésével is elérhetünk — s a kérdő névmásból határozatlan névmás áll elő. (Vö. Budenz tanulságos fejtegetését e kérdésről 'Valami az a *ki*, a *mi*-ről' cz. cikkében, melyet Schuchardt is ismer és idéz, NyK. V. 21.)

Mintthogy tehát a kérdő névmás nemcsak a relativummal, hanem a határozatlan névmással is szoros rokonságban áll, fölmerül az a kérdés, vajjon a kérdő vagy vonatkozó névmás mellett álló másik névmás szintén kérdő vagy vonatkozó-e s nem-e inkább indefinitum. Hiszen e két német kérdés között: »*¿wen geht das ¿was an?*» és »*¿wen geht das etwas an?*», vagy e két mondat közt: »*wer wen schlägt*» és »*wer jemanden schlägt*» sem a beszélő célja, sem a hallgató felfogása szerint nincs különbség. Tényleg gyakran teljesen egybeesnek szerepük szerint is a határozatlan, a kérdő és a vonatkozó névmások. De *nem is lehet szerzőnk szerint mindent, a mi a nyelvben előfordúl, maradék nélkül grammatikai kategóriákba szétosztani; a nyelvekben sok a határozatlan és átmeneti.*

Schuchardt cikkének fő érdeke abban áll, hogy a többszörösen kérdő és vonatkozó mondatok kérdését az ismert nyelvek nagy részén keresztül összehasonlítólag tárgyalja. Vizsgálja, mennyire ismerik egyes nyelvek e mondattani jelenséget, s bemutatja azt az ó-ind, magyar, oláh, cseh, lengyel, orosz, horvát és szerb, német, angol, kymr, olasz, spanyol és baszk nyelvekben. Arra az eredményre jut, hogy az ily mondatok használatában a különböző nyelvek különbözőképen viselkednek, s e különbözőzés különböző okokban leli magyarázatát: a népek más-másféle természetében, az egyéb nyelvtényekhez való viszonyban és idegen nyelvek befolyásában.

Legbővebben nyelvünkkel foglalkozik, mintthogy a mondatok

e fajai alig fordulnak elő másutt olyan gyakran mint a magyarban. És itt a többszörösen vonatkozó mondatoknál néhány említésre méltó észrevételt tesz a szerző. Így nézete szerint a *valaki* és *valami*-nek eredeti jelentése nem határozatlan, hanem relativ volt, mint a latin *quispiam*-é. S azért a Nyelvtörténeti Szótárban is — ha a jelentések csoportosításában genetikus rendet óhajtunk — a ,*quicumque, quisquis; quodcumque, quidquid*‘ jelentés volna szerinte első helyre való s csak utána következhetnek a Szótárbeli első értelmezés: ,*aliquis, aliquid*‘. Megjegyzi, hogy többszörösen vonatkozó mondatainkban nem annyira a második névmás, mint inkább az első szokott jelentése szerint a határozatlan névmás felé hajlani. E mondat pl. *ki hol jó barátokat hagyott, oda visszavágyik*, ,*wer wo gute Freunde gelassen hat, sehnt sich dahin zurück*‘, így is fordítható: ,*wo einer gute F. g. h.*‘ stb. Simonyi ugyanis Rend-szeres Nyelvtanában (4. kiad. 55. l.) az ily mondatokban, mint *ki mit szeret, arra néz*, az első névmást relativumnak, a másodikat indefinitumnak tekinti, tehát e mondat azt tenné: ,*ki valamit szeret, arra néz*‘. Azonban levélbeli fölvilágosításában, melyet Schuchardtnak kértére adott, elismeri, hogy a mai nyelvérték előtt hasonló mondatokban mindkét névmás relativumnak látszik. Másrészt előbbi állításával szemben azt is észreveszi Schuchardt, hogy efféle mondataink kétségtelen relativummal is kezdődhetnek: *a kinek milyen kalapja van, olyannal köszön* stb. Végül ugyane jelenséget látja a föltételes mondatokban is, ha a *ha* kötőszó után határozatlan (illetőleg relativ) névmás következik (pl. *ha ki* utánam akar jönni, kövessen engemet, l. Simonyi: Kötőszók III. 112); és méltán, mert a föltételes kötőszó tudvalevőleg szintén relativ eredetű.

A kérdések, melyekre Schuchardt ez értekezésben figyelmünket fölhívja, érdekesek és megérdemlik a behatóbb tanulmányozást.

ZOLNAI GYULA.

Görög szófejtés.

Prellwitz Walther. Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache mit besond. Berücksichtigung des Neuhochdeutschen u. einem deutschen Wörterverzeichnis. Göttinga. 1892.

Háladatos és hézagpótló munkát végez, a ki a görög szófejtés jelenlegi állapotát tárja az olvasó elé. Prellwitz könyve a legkülönbözőbb körök kívánalmainak meg fog felelni; az előszó vallomása szerint nemcsak szakembereknek, hanem laikusoknak is van szánva. Némek, azt hiszem, minthogy magam is hasonló munkával foglalkozom, némileg tartózkodónak kell lennem P. művének megítélésében; mindamellett bátorkodom néhány megjegyzést tenni, melyek a nagyjában elismerésre méltó munka értékét kissé megcsorbítják.

Kívánatos, hogy egy etymologiai szótár a görög szóknak ne csak

eredetét világosítsa meg az összehasonlító nyelvtudomány alapján, hanem egyszersmind lehetővé tegye azon képzések és alakulások áttekintését is, melyek egy-egy rokon fogalomkörhöz tartoznak. Nem szükség, mint Vaniček tette, az illető czikkek homlokzatára egy fantasztikus gyököt illeszteni; ezt igazolja Nitz régi kitünő könyvecskéje. P. az egyes szókat külön-külön tárgyalja; ez ugyan a keresés mechanikus munkáját megkönnyíti (máskülönb en a mű végén még külön szómutatóra volna szükség), de tüzetesebb útbaigazítást nem nyújt és a szükségessé váló gyakori ismétlésekkel tulajdonképp tért pazarol. Hasonlítsuk össze p. *δέμας, δέμνια, δέω, δέσποια, δεσπότης, δμῶς, δόμος, δάμα, μεσόδμη* cikkeket; az utóbbinak p. bár *δόμος* alatt már kétszer is fel van említve, még külön cikket is szentel a szerző. — Az összetartozók elválasztásához hasonló vétséget követ el azzal, hogy az ugyanazon tőből eredő származékok jelentésének fejlődését mellőzi, pedig épen a jelentés változásának vizsgálata teszi Curtius fejtegetéseit oly nagy becslévé. A szó-hasonlításnál bármily meggyőző bizonyítékot hozhatunk a hangmegfelelésre, mégis fogyatékoságot érzünk, míg a jelentés átvitelének lehetőségére nincs megvilágítva. Végére is ez sokkal tanulságosabb az ember lelki működésének megértésére, mint az, hogy x valamelyes módon y-ná változhatik. A jelentésen műveltségtörténeti szempontból is nagy fontosságú s erre P. nem volt tekintettel. Ki hinné hogy *ῥιζα* «rizs» úfném. *roggen*, litv. *rugieī*, ószl. *ruzi* ,rozs' egymással rokonok?

A műveltségtörténeti szempont vezet el bennünket az idegen szókhöz, melyek a görögben sokkal nagyobb számúak, mint eddig hitték. Ennek megerősítése messzeható kutatást igényel, mely részben az indogermán nyelvészetre is kiterjed. Pr. igyekezett, hogy e tekintetben is teljesítse feladatát, de a követeléseknek korántsem felelt meg. Ő p. nem ismerte meg idegen eredetű a köv. szónak: *ἄβρα* (l. *ἄβρος*), *ἀλάβαστρος*, *ἄμβιξ*, *βίσσος*, *γαῖσος* (gaesum vö. *χαιος*), *δοράκιον*, *καπέτις*, *κινύρα*, *σιγύνη* (Lagarde, Armenische Studien 2026.), *σισός*, *σίτος*, *στύραξ*. Az újabb *βούσιος* sem egyéb mint a latin *russeus*. A *βάσκανος* szó *β*-ja a lat. *fascinum*-mal szemben egy északi nyelvből való kölcsönvétel útján magyarázható. A *μέταξα* alatt felsorolt keleti szók alkalmasint a görögből erednek, míg az ind. *khalīnam* kétségen kívül a görög *χαλι-νός*-ból van átvéve. Hogy *ὄνος*-nak semmi köze *asinus*-hoz, azt most már senki sem tagadhatja. (L. IndF. I. 319.)

A sz. szorgalmasan olvasgatta a szófejtés adataira vonatkozó nyelvtudományi irodalmat, kivéve néhány messzeeső hozzáférhetetlen dolgot. A szófejtésben való határozott döntésért a felelősség természetesen mindig a szerzőre hárul, a ki egyébiránt néhány új magyarázattal is hozzájárult a régiekhez. Általában véve úgy látszik, hogy elsőbbséget ad Fick szófejtéseinek, még pedig kelleténél nagyobb mértékben. A részletekre terjeszkedő ellenőrzés bajjal jár, ha csak az ember önmaga az egészről töviről hegyire át nem fürkészi, mert a sz. megnehezítette az egyes szófejtéseknek a «recherche de la paternité»-jét. Az idézetek teljes elhallgatása még térkimélés szempontjából sem helyeselhető.*)

*) Ugyanezt a kifogást teszi a *Berl. Phil. Wochenschrift* bírálata. Henry V. is bírálja e szótárt és számos kifogást tesz, kivált alaktani szempontból. *Revue Crit.* 1892.

Bosszantó jogtalanság ez tudományunknak régi és új napszámosai iránt, a kiknek mindegyike számot tart arra, hogy minden, még jelentéktelennek látszó felfedezését is saját czégérének védőjegyével bocsássák forgalomba. Épen az ilyen összefoglaló kézikönyv írójának válik kötelességévé, hogy gondja legyen a szellemi tulajdon törvényszerű leltározására; különben, még ha tisztességes szándék vezérli is a szerzőt, a tudomány terén a tiszteletlenség gyanuját ébreszti és a tisztességtelen eljárásnak nyújt segédkezet. A források fölemlítése a szótár használóját mindenkor útba igazítja.

Mindent egybefoglalva, a szerző minden érdemének elismerése mellett nem vonakodunk kijelenteni, hogy görög szófejtő szótára téves úton halad, de e sorok íróját, ki ugyancsak egy görög szófejtő szótár megírásán fáradozik, nem fogja rossz útra terelni.

Mejer Gusztáv után. (LC.)

Orosz néprajzi folyóirat.

Jetnograficeskoje Obozrienije. (Ethnographiai szemle.) A moszkvai császári egyetem természettudományi, anthropológiai és ethnographiai társaságának időszaki folyóirata. 1889—1891.

Nagyon becses és tartalmas folyóirat, mely első sorban természetesen az orosz nép ethnographiájával, népköltésével stb. foglalkozik. Ezeket itt mellőzzük; a kit érdekelnek, ismertetésüket megtalálja az *Archiv für slav. Sprachen* XII. és XV. kötetének bibliographiai rovatában. Ez utóbbi ismertetésből csak azt a részt veszszük át, mely a fönt nevezett szemlének altaji érdekű tartalmáról szól.

Jadrincev kivált az északi tartományok idegen népeinek medvecultusát fejtegeti*); Bogajevszkij a votjakok vallásos képzeteit vázolja; a zürjének istenségeit Kandinszkij ismerteti; a baskiok ethnographiájához szolgált adalékot Nazarov; Asmarin és Sapszkij a csuvasok lakodalmát írja le. A finnek műveltségtörténetéről szóló vázlatokban Szmirnov behatóan tárgyalja az északi finnek elődeinél dívott emberáldozatot és kannibalizmust, valamint a matriarchatus maradványait. Changelov, született burjét, az észak-szibériai burjétek életének jellemzéséhez nyújt anyagot. Gatovickij és Pfennig kirgiz népdalokat és dallamokat közölnek, és ezekhez Nogojbaj, kirgiz népköltő és népénekes életrajza csatolkozik; a kirgizek néphitéről pedig Pojarkov mond el egyet-mást.

Ezenkívül külön bibliographiai áttekintést találunk a szibériai lapokban közölt dolgozatokról, az 1734—1891-ig megjelent s a kirgizeket, karakirgizeket, csukcsokat, mordvinokat tárgyaló könyvekről és értekezésekről, végül a lett ethnographia újabb irodalmáról.

Helylyel-helylyel az emlékbeszédekben igen tüzetesen van méltatva az elhalt tudósoknak és kutatóknak, így Weskenek, Miklosichnak és másoknak tevékenysége, kik az ethnographia terén kiváltak. Méltatásukat műveiknek bibliographiai áttekintése követi.

*) A medvéről, mely az északi népek hitében s költésében oly nagy szerepet visz, a folyóiratnak más helyein is van szó, pl. a 9. füzetben el van mondva, mit mesélnek a kisoroszok a medve eredetéről, a 6-ban pedig a litvánok meséi ugyancsak a medve eredetéről.